

## OSMANLI DİPLOMATİKASI İLE İLGİLİ BİR KİTAP VESİLESİYLE\*

HÜLYA TAŞ\*\*

Michael Ursinus'un Üsküp Milli Arşivinde KSB 64 numara ile kayıtlı, Manastır sicilleri arasında yer alan ve adına *şikayet defteri* dediği bir 18. yüzyıl belgesini konu edinen kitabı<sup>1</sup>, bu makalenin yazılmasına sebep olmuştur. Sözünü ettiğimiz eser, yayınlanan defter vesilesiyle bu belgenin üretildiği bürokratik ortamı açıklayabilmek için 18. yüzyıl taşra yönetimine, özellikle eyalet yönetimine ilişkin bilgi ve değerlendirmeleri içeren bir *giriş* ile başlamaktadır (s.1-38). Hemen ardından *sözlük* kısmı yer almakta (s.39-46) ve bunu müteakip defterin transliterasyonuna dair kısa bir notun bulunduğu kısım gelmektedir (s.47-48). Bunu *Birinci Kısım* izlemektedir. Bu kısımda, yazarın açıklamalarına göre, 19-27 Mart 1781 tarihleri arasına ait ve büyük çoğunluğunu Rumeli Eyaleti Valisinin gelirleri arasında yer alan "*i'lâniye vergileri*"nin<sup>2</sup> toplanmasına dair olan kayıtlar oluşturmakta ve bunların İngilizce tercümeleri yer almaktadır (s.49-56). Bunun ardından *İkinci Kısım* diye düzenlenen ve defterdeki kayıtların transkripsiyonunun ve yine İngilizce tercümelerinin yer aldığı bölüm gelmektedir. Bu bölüm defterin, yazar tarafından "*şikayet defteri*" diye nitelenmesine esas teşkil eden kısımdır

\* Bu makaleyi hazırlarken, yanlışlık ve haksızlık yapmamak için tam anlayamadığım ve takıldığım noktalarda Hocam Prof. Dr. Özer Ergenç'in bilgisine sık sık başvururdum. Bu nedenle gösterdiği büyük sabır ve yardımlarından dolayı kendisine teşekkürlerimi sunmak isterim.

\*\* Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

<sup>1</sup> Michael Ursinus, *Grievance Administration (Şikayet) in an Ottoman Province: The Kaymakam of Rumelia's "Record Book of Complaints" of 1781-1783*, London-New York 2005 (Bundan sonra bu esere yapılan atıflar, "Ursinus" olarak gösterilecektir).

<sup>2</sup> Ursinus, s.18. Tıpkıbasımı yayınlanan defterin hiçbir yerinde "*i'lâniye vergisi*" terimini geçmemektedir. Defterde "*i'lân ve işâ'at buyuruldı*" ibareleri vardır (4a/6-8, s.65, vs.). 4a/3-4'de yer alan "... *kazâların hazeriyye buyuruldı* ..." (s.64) ibaresi içindeki "*hazeriyye*" sözcüğü, bu dönemde konmuş olan *imdâdiye vergisi* anlamına geldiği için, Ursinus *i'lâniyye*yi de bu sözcükten çıkarsama yaparak bir vergi olarak algılamış ve öyle açıklamıştır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan "*hazeriyye*"nin ne tür bir vergi olduğuna ilişkin bir bilgiye sahibiz. Ancak, kitapta *i'lâniyye* denilen verginin mahiyeti hakkında bir açıklama yoktur. Oysa *i'lâniyye*, bu dönemde eyalet valilerine tahsis edilmiş böyle bir vergi ise, açıklanması gereken ve ilk defa karşımıza çıkan bir vergidir.

(s.57-179). Kitabın sonunda, defterin tıpkıbasımı bulunmaktadır (s.191'den itibaren). Tıpkıbasım, aradaki boşluklar da zikredilerek 27 varak olarak numaralanmıştır. Bu haliyle, çok hacimli bir defter değildir.

Yazarın anlattığına göre, eski Erzurum Valisi Mehmed İzzet Paşa, Rumeli valisi iken 25 Safer 1195 (23 Şubat 1781)'de sadrazamlığa atanmıştır. Bu atama üzerine, yerine, Aydosu Mehmed Paşa getirilmiş ve Mayıs 1782 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Defterin *Birinci Kısım*, Rumeli Valisi Aydosu Mehmed Paşa'nın Manastır'a "mütesellim" ya da "Rumeli Kaymakamı" olarak atadığı kişinin dönemine ilişkin kayıtları kapsamaktadır. Yine, Ursinus'un belirttiğine göre, Mehmed Paşa eyaletin merkezi olan Sofya'da oturmaktadır ve Manastır'ın yönetimi ile bir "kaymakamı"ı görevlendirmiştir<sup>3</sup>. Rumeli eyaletinin iki önemli merkezinin bulunduğu, bunlardan birisinin Sofya, diğerinin ise Manastır olduğu, eyalet valisinin Sofya'da oturduğu, Manastır'a ise bir "mütesellim" veya "kaymakam" gönderdiği yine yapılan açıklamalar arasındadır<sup>4</sup>.

Osmanlı tarihinin 18. yüzyılına ait gelişmeleri, diğer dönemlerin aksine ancak son zamanlarda yapılan araştırmalarla daha anlaşılır hale gelmekte ve her yeni yayımla bu dönemle ilgili mevcut bilgilerimiz artmaktadır<sup>5</sup>. Bu bakımdan Ursinus'un eserinin yayınlanması ilgiyle karşılanmıştır. Ayrıca Ursinus, kaligrafik ve paleografik özellikleri bakımından büyük güçlükler

<sup>3</sup> Ursinus, s.49.

<sup>4</sup> Ursinus, s.11-12.

<sup>5</sup> Bu çalışmalardan birkaçı şunlardır: Elena Frangakis-Syrett, *The Commerce of Smyrna in Eighteenth Century (1700-1820)*, Athens 1992; Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Editör: Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998; Dina Rızk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplum: Musul, 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999; Hülya Canbakal, *Ayntab at the End of the Seventeenth-Century: A Study of Notables and Urban Politics*, History and Middle Eastern Studies, Harvard University, Cambridge Massachusetts, November 1999 (Basılmamış doktora tezi); Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003; Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1734-1808)*, Bilkent Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003; Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Ankara-İzmir İlişkisi: Tiftük İpliği Ticareti", *CIEPO-XIV*, 5-7 Eylül 2000, Çeşme-İzmir (Bildiri metni); Özer Ergenç, "The Sphere of Muqata'a: A Particular Dimension of Ottoman Spatial Organization and Inspection", *International Congress in Honour of Professor Halil İnalcık: Methods and Sources in Ottoman Studies*, Harvard University, April 29-May 02 2004 (Bildiri metni).

içeren bir defteri, yalnızca transkripsiyonu ile değil, İngilizce çevirisini de yaparak Osmanlı tarihçilerinin hizmetine sunmak gibi bir görevi üstlenmiştir. Yayımladığı defterin, birtakım belge özetlerini içeren kayıtlardan oluşması ve bu kayıtları kaleme alan katiplerden kaynaklanan imlâ ve anlatım bozukluklarının bulunması, yayını daha da cesaret isteyen bir hale getirmiştir. Bu bakımdan Ursinus'u kutlamak gerekir.

### Eyalet Divanının Bürokratik Ortamı ve İşlemler:

Bilindiği gibi, klasik dönem Osmanlı taşra yönetiminde iki açıdan fonksiyonel örgütlenme ve bu örgütler içinde yer alan temel yönetim birimleri vardı. Bunlardan birisi askerî-idarî örgütlenme idi ve bunun belli başlı yönetim birimleri *eyalet-sancak-tumar nahiyesi-dirlik* olarak sıralanıyordu. Bundan ayrı olarak aynı mekan üzerinde *kazaî-idarî* örgütlenme oluşturulmuştu ve bu örgütlenmenin temel birimleri de *kaza* ve *nahiye* idi. Birinci örgütlenmenin her kademesinde *örfiyye* zümresinden yöneticiler görevlendirilmişti. İkincisinde ise görev üstlenenler, *şer'iyedendi*<sup>6</sup>. Taşrada askerî-idarî örgütlenmenin en büyüğü, eyaletti ve başında klasik dönemde *beylerbeyi*, daha sonra *vâli* olarak adlandırılan bir üst yönetici vardı. Kazalar, kadı'nın "*taht-ı hükûmeti*"nde idi. Bu iki ayrı zümreden olan görevliler, fonksiyonel bir eşgüdüm içinde görev yapmaktaydılar. Osmanlı kanununa göre, icrâ yetkisi *örfiyyeden* olanlara aitti; ancak, bütün faaliyetlerinde kadı hükmüne dayanmak zorunda idiler. Kadılar da verdikleri hükmü kendileri uygulama yetkisine sahip değillerdi. Uygulama, *örfiyyeye* bırakılmıştı<sup>7</sup>. Bu sistem içinde askerî-idarî örgütlenmenin yöneticileri, *tumar* sistemi gereği *dirlik* tasarruf eden padişah memurlarıydı. Kadılar da yaptıkları her işlemin karşılığında mahkemeye müracaat edenlerden belirli bir rûsûm aldıkları için onların da gelirleri hazineden değil, bu vergilerden karşılanırdı.

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı taşra yönetiminin yeni birtakım uygulamalarla bir değişim süreci içine girdiğini görüyoruz. En önemli değişimlerden biri, eyalet valileri ile sancakların başına getirilen yöneticilerin "*vezir*" rütbesine sahip olmalarıdır. Bundan dolayıdır ki bu dönemde eyaletin başında bulunanlara *beylerbeyi* değil, *vali* ya da *paşa*; sancakların başına

<sup>6</sup> Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yay., 8. Baskı, İstanbul 2006, s.108; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s.131-132, 139.

<sup>7</sup> İnalçık, *Klasik Çağ*, s.108.

getirilenlere de *sancakbeyi* değil *sancak mutasarrıfı* denmeye başlamıştır<sup>8</sup>. Böylece vezâret, sadece Divân-ı Hümayûn üyelerine has bir unvan olmaktan çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Aynı dönemde tumar sistemi içinde *iltizâm usulümün* uygulama alanı genişletilerek eski dirlikler üzerinde *mîrî mukâta*'alar oluşturulmuş ve böylece klasik dönemin dirliği, bir mukâta'a yetki alanına dönüşmüştür. Klasik tumar sistemi uygulamasının görüldüğü yıllardan farklı olarak bu dönemde, sancaklar ve eyaletlerin büyük bir kısmı, mâlî açıdan "*mîrî mukâta'a*"lara dönüştürülerek sancak mutasarrıflarına ve valilere "*iltizâmen ihâl*" edilmiştir<sup>9</sup>. Bu sebeplerle mâlî boyut öne çıkınca, bu yetki alanının yönetimi, ya doğrudan örf mensuplarına tevcih edilmiş, böylece *mültezim-yönetici* tipi ortaya çıkmış; ya da mukâta'ayı üzerine alan kişi, örf görevini yerine getiremeyecekse bu görev için bir *voyvoda* tayin etmiştir. Bu nedenle bu dönemde en çok karşımıza çıkan terimler, *mukâta'a* ve *voyvodalık* terimleridir. İşte uygulamanın yaygın olarak karşımıza çıktığı bu dönemde, taşra yönetimini bütün yönleriyle anlayarak doğru bir *idare tarihî* anlatısı kurmak isteyenler için Ursinus'un eseri, muhakkak ki büyük bir önem taşımaktadır.

18. yüzyılda görülen bir diğer önemli değişiklik, bu mukâta'alaşma sürecinde eski hasların nitelik değiştirmesi sebebiyle valilere ve sancak mutasarrıflarına birden fazla eyaletin veya sancağın aynı anda tevcih edilmesidir. Bazen bir valiye, atandığı eyaletle birlikte ya kendi eyaleti içindeki bir başka sancak ya da diğer bir eyalet içindeki bir sancak, "*ilhâken*" verilmiştir<sup>10</sup>. Bu durum, birden fazla yönetim alanında bir kişinin görev almasını olanaksızlaştırdığından, *vekaleten yönetimi* gündeme getirmiştir. Elbetteki vekalet, sadece bu tür uygulamalar için söz konusu değildir. Şöyle ki eyalet ve sancak mutasarrıfları, kendi mansabları dışında göreve gönderildiklerinde mansablarını *mütesellimlerin* yönetimine bırakmışlardır<sup>11</sup>.

<sup>8</sup> Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâli Nitelikleri", *Journal of Turkish Studies*, X (1986), s.87-96.

<sup>9</sup> Menteşe, Saruhan sancakları gibi Anadolu eyaletindeki birçok sancağın *mîrî mukâta'alar* halinde sancak mutasarrıflarına verildiğine dair örnek ve açıklamalar için bkz. Ergenç, "... Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâli Nitelikleri"; Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Belleten*, LII/203, Ankara 1988, s.532-533.

<sup>10</sup> Örneğin Ankara Şer'iyye Sicili, 236/311'de yer alan Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1250/Ekim sonları 1834 tarihli ferman, "... *ber vech-i muhassılık Karahisar-ı Sâhib ve ilhâken Ankara ve Kengiri sancakları mutasarrıfı sadr-ı esbak vezîrim İzzet Mehmed Paşa*"ya hitaben yazılmıştır. Ayrıca bkz. aynı defter 312 nolu belge.

<sup>11</sup> 18. yüzyıla ait Konya şer'iyye sicilinde bulunan ve mütesellimlik emrinde geçen şu ibare, bu konuda açıklayıcıdır: "*Karaman eyâletini işbu bin yüz elli bir senesi mâh-ı Şevvâlî'l-*

Taşrada en büyük yönetim birimi olan eyaletin başındaki beylerbeyi ya da vali, eyaletin en üst düzey yetkilisi durumunda idi. Eyalet içindeki sancaklardan biri, doğrudan onun yönetimine bırakılır ve oraya ayrıca bir sancakbeyi atanmazdı. Beylerbeyinin yönetimindeki bu sancağa *paşa sancağı* denirdi. Paşa sancağı, eyaletin yönetim merkezinin bulunduğu sancaktı. Eyalet valisi, eyalette padişahın vekil-i mutlakı olarak yetkili idi ve onun başkanlığında merkezdeki Dîvân-ı Hümâyûna benzer bir divan oluşturulmuştu. Bu divan, genellikle *eyalet dîvânı* diye adlandırılır, zaman zaman da eyaletin adıyla anılırdı. *Dîvân-ı Haleb*, *Dîvân-ı Karaman* gibi. Eyalet divanında, eyalet valisinin yanında paşa sancağının merkez kazasının kadısı, eyalet defterdarı, tumar defterdarı gibi görevliler yer alırdı. Eyalet divanında, tıpkı Merkezde olduğu gibi, yönetimle ilgili doğrudan kararlar verilir ve karşılaşılan sorunlara çözümler aranırdı. Bu bakımdan divan, birinci özelliği ile bir yönetim örgütü idi. Bunun yanında eyalet valisinin geniş icrâ yetkisi sebebiyle, herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşen, hakkını alamadığına inanan reayadan kişiler veya askeriden olanlar bu divana başvurabilirler ve haklarının alınması talebinde bulunabilirlerdi<sup>12</sup>. Böyle bir durumda eyalet valileri, tıpkı Dîvân-ı Hümâyûnda olduğu gibi, iki yol izlerlerdi. Bunlardan birincisi, şikayet sahibinin isteğini, sakini bulunduğu kazanın kadısına havale eder ve bu havale ile birlikte oranın örf yetkililerinden konunun çözümlenmesi ile ilgilenmelerini isterdi. Eğer konuyu çok önemli bulursa, havaleyi bir *mübâşir* aracılığıyla gerçekleştirir ve mübaşiri konunun çözümü için doğrudan görevlendirirdi. İkinci yol, olayın veya şikayetün önem derecesine göre, tarafları doğrudan eyalet merkezine çağırarak divanda *mürâfa'a* olmalarını sağlamak. Eyalet divanı, o zaman bir mahkeme gibi çalışır ve bir karara varırdı. İşte bu süreç içinde konunun *şer'* ve *kanuna* göre çözümünü sağlayan kişi, aynı zamanda divan üyesi olan *merkez kadısı* idi ve onun verdiği kararı uygulatan da *vali* idi.

*mükerrerinin gursesi gününden zabt ü rabt için işbu Dârende-i buyruldu emekdârlarımızdan kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Hüseyin Efendi -zide mecluhu- tarafımızdan mütesellim nasb ve ta'yîn olunmağın ... vülât umûrunda kendüye mürâca'at ve şer' ve kânûn üzere tarafından vârid olan buyrulduğuna amel eylemeniz bâbında buyruldu tahrîr ve ısdâr kılınmıştır*".

<sup>12</sup> Osmanlı'da "şikayet hakkı"nın algılanış biçimi ve bu hakkın kullanımına ilişkin bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Şikayet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), 33-54; Hülya Taş, "Osmanlı'da Şikayet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler", *MSY (Memleket, Siyaset, Yönetim Dergisi)*, 2007/3, Ankara, s.187-204.

### Eyalet Divanının Temel Belgeleri:

Böyle bir örgütlenme içinde bugüne kadar taşrada görülen işlemler neticesinde üretilen belgeler ve bu belgelerin kaydedilmesi sonucunda elimize geçen defterler, yalnızca mahkemelerde tutulan ve adına *sicill-i mahfûz* denilen defterlerdir. Bu defterlerde, *zabıt*, *i'lâm*, *temessük*, *nakl-i şehâde*, *vakfiyye*, *keşifnâme* gibi belgeler yer almıştır.

Yukarıda anlattığımız gibi bir çalışma düzeni bulunan eyalette, kuşkusuz mahkeme defterleri yanında eyalet divanının işlemlerine dair kayıtların tutulduğu defterlerin de olması gerekir. Aşağıda sözünü edeceğimiz, valilerin emirnâmeleri olan *buyuruldılar* ile birlikte divan üyesi durumunda bulunan eyalet defterdârı, tımar defterdârı gibi görevlilerin *tezkereler* düzenlediklerini biliyoruz. Bu belgeleri üreten eyalet divanı kalemlerinin olduğu ve bunların bir kayıt sistemini geliştirdikleri, kuşkusuzdur. Ancak varlığından haberdar olduğumuz bu ofislerin temel defterlerinin örnekleri, yok denecek kadar azdır. O nedenle Ursinus'un eseri, bu bakımdan da değer kazanmaktadır.

Bu bağlamda herhangi bir konuda yazılacak bir *buyuruldu*nın oluşum süreci şöyle gerçekleşirdi: İşlemin durumuna göre, reyadan birisi eyalet divanına şikayette bulunmak için bir *arzuhal* yazdırırdı. Arzuhal işleme konduktan sonra, eğer belgede belirtilen konu merci'ine gönderilecekse, bu belgenin üzerine, ait olduğu makama hitaben düzenlenmiş bir vali emri yazılırdı. Bu vali emrine, *buyuruldu* denirdi. Buyuruldu, arzuhal üzerine yazıldığı için, *arzuhal üzerine buyuruldu* şeklinde ifade edilirdi. Bazen mesele bir devlet görevlisi tarafından bir *mektub* veya bir *takrîr* ya da bir *i'lâm* ile sunulmuşsa, bunlar üzerine yazılan buyuruldlara da *mektub/takrîr/i'lâm üzerine buyuruldu* denirdi. Bunlar da *arzuhal üzerine buyuruldu* ile aynı işleme tabi idi. Bu şekilde başvuru evrakının üzerine buyuruldu yazmaya, belgelerin diliyle "*buyuruldu keşide*" etmek de denirdi. *Buyuruldu* sözcüğü yerine bazen *ka'ime*, *mektûb* da kullanılırdı<sup>13</sup>.

11 Ekim 1749 (28 Şevval 1162) tarihli belge, *arzuhal üzerine buyurulduya* bir örnektir. Halep Divanına yaptığı başvurusunda Es-seyyid Hüseyin, elinde temessük ve fetva olmasına rağmen, Antakya'nın Kuseyr nahiyesine bağlı Fenike köyünde, miras yoluyla mülkü olan tarlası ile zeytin ve incir ağaçlarına, aynı köyden Fakı oğlu Ahmed'in müdahale ettiğini bildirmekte

<sup>13</sup> Karaman Şer'iyye Sicili, Defter no: 279, 67/1: "...müceb-i mektûb (ile) âmil olasız".

ve davasının mahallinde mübaşir aracılığıyla çözümlenmesini, orada çözümlenememesi halinde ise adigeçenin Halep Divanına çıkarılmasını talep etmektedir. Es-seyyid Hüseyin'in Halep Divanına yaptığı bu başvuru üzerine bir buyuruldu yazılmıştır. Antakya kadısı ve voyvodasına hitaben yazılan buyuruldu tarafların mahallinde *mürâfa*'a olunmaları, davalarının mahallinde çözümlenememesi durumunda da Halep Divanına çıkarılmaları istenmektedir<sup>14</sup>.

Eğer eyalet valisi, herhangi bir konuda re'sen bir emir çıkaracaksa, muhatabına hitaben bir *buyuruldu* düzenlerdi. Buna da *beyaz üzerine buyuruldu* denirdi. Örneğin 4 Mayıs 1645 (8 Rebî'ü'l-evvel 1055) tarihli belge, Larende Subaşı Mehmed Ağa'ya hitaben yazılmış Karaman Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın bir buyurulduydı. Paşa, bu buyurulduyu, belgeden de anlaşılacağı üzere herhangi birinin eyalet divanına yaptığı bir başvurusu üzerine yazmamıştır. Burada, durum bir önceki örnekten farklıdır. Mustafa Paşa bu emri, kendi hüküm bölgesindeki asayiş sağlamaya ve birtakım *bid'at* kabul edilen uygulamaları ortadan kaldırmak amacıyla bizzat yazmıştır ve

<sup>14</sup> Antakya Şer'iyye Sicili 4, s.102, belge:187: "Şer'i'at-me'âb Antakya kadısı Efendi -zide fazluhu- ve voyvoda ağa -zide kadrlu- ta'yîn olunan mübaşir ma'rifetiyle sâhib-i arz-ı hâl hasmı ile mahallinde mürâfa'a-i şer' olub ihkâk-ı hakk olmaz ise divân-ı Haleb'e ihzâr ve fetvâ-yı şerife ve temessükü mücebince icrâ-yı hakk olunmak üzere firâr ve gaybet etdirilmemek deyu buyuruldu. Fî 28 Şevval sene 162.

Devletlü, inâyetlü, merhametlü sultânım hazretleri sağ olsun.

Arzuhâl-i kulları budur ki: Bu kulları Kuseyr nâhiyesinde karye-i Fenike sâkinlerinden olub ve karye-i merkûme sâkinlerinden Fakı oğlu Ahmed nâm kimesne karye-i Neringe toprağında vâki' mülk-i mevrûsum bir küt'a tarla ve derûnunda olan eşcâr-ı tîn ve zeytunumu tagallûben zabıt ve gadr-ı külli etmeleriyle merâhim-i aliyelerinden mercûdur ki hâlâ yedimde olan fetvâ-yı şerife ve temessük-i şer'iyye (ye) manzûr-ı inâyet buyruldukda mübaşir kulları ta'yîn buyrulub mezbûru divân-ı aliyelerine ihzâr ve fetvâ-yı şerife ve temessük-i şer'i mücebince hakkını tahsil ve icrâ-yı şer' buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü, inâyetlü, merhametlü sultânım hazretleriniindir.

Bende-i Es-seyyid Hüseyin".

<sup>15</sup> Karaman Şer'iyye Sicili, Defter no: 279, 57/3: "Mustafa Paşa hazretlerinin Acemler husûsu için buyurulduydı:

Kıdvetü'l-emâcîd ve'l-a'yân Larende Subaşı Mehmed Ağa -zide mecduhu- Larende kasabasında tüccâr tâ'ifesinden birkaç nefer Acem bâzergânlarında tütûn-i silk talebiyle rencide ve zulm ü ta'addî eyledüğünüz i'lâm olunmağın ındi tâ'ife-i mezbûreden mâ-tekaddemden tütûn-i silk alındığı a'yân-ı vilâyet ihbâr ederlerse sen dahi kânûn-ı kadîm üzere alasın ve illâ mâ-tekaddemden alınagelmîş değil ise hilâf-ı şer' ve kânûn rencide ve ta'addî eylemeyesin ve etdirmeyesin, tüccâr tâ'ifesi bâ'is-i ma'mûre-i memleket olmağla her vechile mer'i olmaları ehem ve mühimmâtdandır, hilâf-ı şer' ve mu'tâd-ı kadîm vaz' eylemeyesin ve etdirmeyesin, deyu buyuruldu. Fî 8 RA [Rebî'ü'l-evvel] 1055".

padişahın mutlak vekili olarak “tüccâr tâ’ifesi bâ’is-i ma’mûre-i memleket olmağla her vechile mer’î olmaları ehemm ve mühimmâtıdandı.” gibi Osmanlı anlayışına uygun ibareleri kullanmıştır. Buna göre bu belge, Larende subaşısının Aceim tüccarlarından kanunda olmayan taleplerde bulunduğu ve bunun önlenmesine dair bir emirdir.

İster beyaz üzerine olsun, ister arzuhâl üzerine ya da bir i’lâm üzerine olsun bütün bu buyuruldılar muhatabına ya da merci’ine gönderilmeden önce, eyalet divanının kalemlerinde özeti verilerek bir deftere kaydedilirdi. İşte Ursinus’un yayınladığı defter, böyle bir *buyuruldu kayıt defteri*dir. Bunun gibi diğer eyalet divanı üyeleri de *tezkere* ya da *mektub* denen belgeler düzenlerlerdi ve bunların formu *buyurulduya* benzerdi<sup>16</sup>.

### Bazı Terim ve Kavramlar Üzerine:

Buraya kadar anlattıklarımızdan sonra Ursinus’un eserine dönebiliriz. Ursinus, Manastır sicilleri arasında bulunduğu, *buyuruldu kayıt defteri* olan deftere “*Rumeli Kaymakamının Şikayet Defteri*” adını koymuştur<sup>17</sup>. Burada başlıkta kullanılan iki terim üzerinde durmak gerekir. Birinci olarak, bu defteri acaba “*şikâyet defteri*” olarak adlandırılabilir miyiz? Gerçi, içindeki kayıtlardan çoğunun *arzuhal üzerine buyuruldu* kaydı olduğuna ve arzuhal-

<sup>16</sup> Bu konuda bir örnek olarak bkz. Karaman Şer’iyye Sicili, Defter no: 279, 65/1: “*Sûret-i tezkire-i defterdâr*

*Kıdvetü’l-kuzât ve’l-hükkâm ma’denü’l-fazl ve’l-keâm Mevlânâ Larende kadısı -zide fazluhu- tezkire vâsul olcak ma’lûm ola ki hâliyâ taht-ı kazânızda vâki’ Hâce Hâsları Mukâta’asın dergâh-ı âli çavuşlarından İbrahim Çavuş -zide mecduhu- yedinde berât-ı şerif-î âlişân vârid olub mazmûn-ı izzet-makrûnunda hâss-ı mezbûru bin elli beş Muharremi gurrelerinden sene[si] âher[ine] varınca[ya dek] zabt etdirile deyu buyurulub lâkin (boşluk) nâm kimesne tedâhül hasebiyle mukâta’-i merkûme[i] ben aldım, deyu mezbûr İbrahim Çavuş ile beylerinde nizâ’ vâki’ olmağla tezkire tahrîr olunub irsâl olunmuşdur. vâdıkda gerekdir ki mezbûr İbrahim Çavuş ile nizâ’ları olan kimesne[yi] temessükâtı ile Divân-ı Hazînc-i Karaman’a gönderüb temessükâtlarına nazar olundukda beylerinde vâki’ olan nizâ’ları fasl olunub yedlerinde olan temessüklerinde ta’yîn buyurulur ise mücebince bu taraftan temessük verilüb nizâ’ları fasl oluna, şöyle bile, ber mücebi tezkire ile âmil ola. Tahrîren fî evâ’il-i şehri-i Zî[l-hicce] sene hamse ve hamsîn ve elf.*

*Medîne-i Niğde, el-mahmiye”.*

<sup>17</sup> Ursinus defteri adlandırırken; “*Rumeli kaymakamı, çalışmaya konu olan defterindeki kayıtları, Rumeli Divanının Şikayet Defteri başlığı altında toplamadı. Aksine defterin herhangi bir başlığı yoktur. Daha önceden yazılmış birkaç mali konuyla ilgili buyuruldu ile başlamaktadır.*” açıklamasını yaptıktan sonra, “*şikayet defteri*” olarak adlandırmasının nedenini içerisinde geçen ve şikayet kelimesi ile eş anlamlı olan iki terime bağlamaktadır. Bu kelimelerden biri “*iştikâ*” kelimesidir. Bununla birlikte burada açıkladığım sebeplerden dolayı Ursinus’a katılmadığımı belirtmek isterim. Bkz. Ursinus, s.17-18.



lerin de şikayet içerdiğine bakarak böyle bir yargıya varılabilir. Ancak, bizzat Ursinus bu defterde sadece şikayetlerin bulunmadığını, birtakım uygulamaların ve çoğunlukla da eyalet valisine ait vergilerin toplanmasına ilişkin emirlerin de yer aldığını belirtmektedir. Bu bakımdan defteri Dîvân-ı Hümâyûnun *mühimme defterlerine* benzetebiliriz<sup>18</sup>. Gerçi, mühimmelerin bir kısmı, 17. yüzyıldan itibaren *şikayet defterleri* olarak ayrı bir koleksiyon oluşturmaktadır. Ancak *şikayet defteri* denilen defterler, sadece Dîvân-ı Hümâyûna yapılan şikayetlerle ilgilidir. Böyle olmakla birlikte Ursinus'un yayınladığı defterin faksimilesinde "*Buyruldiyat Defteri*"<sup>19</sup> başlığının yer almasından ve içindeki belgelerin buyuruldılardan oluşmasından ötürü, dönemin katiplerinin ya da yöneticilerinin kendi tabirleriyle defteri, "*Buyruldu Defteri*" olarak nitelemek daha doğru olacaktır.

Defterin adlandırılması konusundan daha önemlisi Ursinus'un "*Rumeli Kaymakamı*" nitelemesidir. Burada sözü edilen Rumeli valisi, mansabının başında bulunmadığından dolayı, yerini bıraktığı *mütesellim* olmalıdır. Gerçi, mütesellim de valinin yerine vekaleten görev yapan kişidir. Ancak "*kaymakam*" teriminin, bu döneme ait evrakta farklı bağlamlarda kullanıldığını, valilerin vekillerine 18. yüzyılda *kaymakam* denmediğini gösteren bilgilere sahibiz. *Kaymakam* tabiri bu dönemde *kâ'im-makâm-ı mütevellî*, *kâ'im-makâm-ı nâzır*, *kâ'im-makâm-ı câbî*, *kâ'im-makâm-ı mültezim* gibi daha çok birtakım kurumların yöneticileri adına vekaleten görev yapanlar için kullanılmıştır<sup>20</sup>. Taşra yönetiminin idarî birimleri için *kaymakam* terimi-

<sup>18</sup> Bu defter bir anlamda, Dîvân-ı Hümâyûndaki mühimme defterlerine benzetilebilir. Nasıl Dîvân-ı Hümâyûnda görüşülen her türlü mesele üzerine oluşturulmuş kararlar, bir padişah emri şeklinde formüle ediliyor ve bunun bir özeti mühimme defterine kaydedildikten sonra ilgili kalemlerde o özete dayalı olarak *ferman* veya *berat* yazımına geçiliyor idiyse eyalet divanında da benzer bir uygulama söz konusudur. Çözümü için bir karara varılmış olan konularla ilgili ilk özetler, bir deftere kaydedildikten sonra *beyaz üzerine* veya *arzuhal üzerine* ya da *i'lâm üzerine* buyuruldılar kaleme alınıyordu. O yüzden bu defterin şikayet defteri yerine *buyuruldu kayıt defteri* olarak adlandırılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyim. Bu konudaki ilk değerlendirmeler için bkz. Taş, "Osmanlı'da Şikayet Hakkının Kullanımına Dair Düşünceler", s.191, dipnot: 8

<sup>19</sup> Ursinus, 3a/1, s.57.

<sup>20</sup> Bu konuda bir örnek olmak üzere bkz. Ankara Şer'iyeye Sicili, 19/1433: "Defter budur ki Kara Paşa oğlu merhûm Ahmed Çelebi Evkâfına mütevellî olan Hasan Bey âher diyâra gitmeğin ...Pir Mehmed bin Budak mütevellî-i mezbûra kâ'immakâmı nasb olundu"; ayrıca 20 Cemâziye'l-âhîr 1084 tarihli nakibü'l-esrâf mektubu ile, Es-seyyid Hüseyin adında birinin Ankara kazasına Nakibü'l-esrâf kâ'im-makâmı olarak atandığı görülmektedir (Ankara Şer'iyeye Sicili, 64/435).

nin kullanımı, 19. yüzyılda karşımıza çıkacaktır<sup>21</sup>. Defterin herhangi bir yerinde bu kavrama ve terime rastlamadan böylesine adlar vermek, bizi yanıltabilir. Bunun için çok tipik bir örnek verelim: Osmanlı Arşivi ilk defa düzenlenirken *tahrir defterlerine, tapu defteri* denmiş ve bu yanlış adlandırma günümüze kadar gelmiştir. Bu ad, öylesine yerleşik bir hal almıştır ki düzeltme yoluna giderken bile *tapu* sözcüğü atlamamış, *tapu tahrir defteri* deyimini kullanılmıştır. Oysa erbabı tarafından bilinir ki *tahrir defterlerinde* geçen *tapu* sözcüğü, 19. yüzyıldaki mülkiyet belgesi olan *tapu* ile aynı şey değildir. Oysaki bu defterler, onu üretenler tarafından *defter-i hâkânî* olarak ve doğru bir şekilde adlandırılmıştır. Bunu kullanmak yerine, yeni bir ad üretmek, onu kullanacak olan araştırmacıları yanıltabilir.

Ursinus'un asıl tekrar gözden geçirmesi gereken daha önemli açıklamaları vardır. Bu da Rumeli eyaletinin Sofya ve Manastır gibi iki merkezinin olduğu ve buralara eyalet valisi tarafından iki ayrı "*kaymakam ya da mütesellim*" atandığına dair ileri sürdüğü düşüncedir. Eğer, bu yargının somut bir belgesi varsa, söyleyecek bir sözümüz yoktur. Ama eserinin hiçbir yerinde buna ilişkin bir delile rastlanamamıştır. Sadece hem yayınladığı defterin hem de Manastır sicilleri arasında yer alan ve 64 numara ile kayıtlı bulunan Manastır Şer'iyye Sicilinden çıkardığı birtakım kayıtların, genelde Rumeli eyaletine, özelde de "*Rumeli kaymakamlığı*"na ait mevcut bilgilerimize katkı sağlayıcı veriler içerdiğini dile getirmektedir<sup>22</sup>. Ayrıca, "*Manastır kaymakamının yetkilerinin, mâlî açıdan, Sofya'nınkine oranla daha geniş olduğunu*" vurgulamakta ve özellikle "*Rumeli valisi, eyalet dışında iken yükümlülüğünün ve sorunluluğunun daha da arttığını*" eklemektedir. Bu açıklamalarından sonra, Manastır kaymakamının, eyalet valisinin bütün yet-

<sup>21</sup> Bu terimin 19. yüzyıldaki kullanımı ve taşıdığı anlam için bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1997, s.236-240. Çadırcı'nın, açıklamalarında haklı olarak belirttiği gibi, *kâ'im-makâm* terimine Tanzimat öncesi dönemde de rastlanmakta idi, Fakat bu terim, 19. yüzyıl öncesinde vali ya da mutasarrıfların geçici bir süre için yerlerine atadıkları kimselere verilen bir unvandı (Çadırcı, a.g.e., s.236). Örneğin, Halep Beylerbeyliğine atanan Hersek Beyi Kasım'la ilgili olarak 1571 yılında Halep kadısına hitaben yazılan bir hükümde "*beylerbeyi gelene kadar vilâyetin hıfz ü hırâseti için ademisi Mustafa'nın gönderildiği*" dile getirilmekte ve bu kişinin "*kâ'im-makâm*" unvanıyla anıldığının altı çizilmektedir. Bkz. Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003, s.66.

<sup>22</sup> Ursinus, s.11.

kilerini taşıdığını, buyurulduklar yazdığını, eyaleti bir *vali* imiş gibi yönettiğini yazmaktadır<sup>23</sup>.

*Mütesellimler* hakkında Ursinus'un son söyledikleri doğrudur. Ancak, "Rumeli eyaletinin iki merkezinin bulunduğu ve her iki merkeze ayrı ayrı kaymakam tayin edildiği" açıklaması, kanıtlanmaya muhtaçtır. Zira, bu açıklamayı yapan Ursinus'un söyledikleri arasında da bir çelişki olduğu göze çarpmaktadır. Ursinus, yukarıda alıntı yaptığımız açıklamaları sırasında Manastır'ın *paşa sancağı* olduğunu belirtmekte ve bu sebeple oradaki kaymakamın eyaletin tümü üzerinde yetkili kılındığını ve bu sebeple sorumluluğunun, *Sofya kaymakamına* oranla daha fazla olduğunu vurgulamaktadır. Yukarıda da açıkladığımız gibi, genel uygulamada bir eyaletin içinde doğrudan eyalet valisinin yönetimine bırakılmış sancağın, *paşa sancağı* diye adlandırıldığı ve oraya ayrıca bir sancakbeyi gönderilmediği, bir gerçektir. Eğer Sofya, Rumeli eyaletinin ikinci bir merkezi ise, Sofya sancağının da bir *paşa sancağı* olması gerekir. Oysa Ursinus, bu konuda bir kanıt sunmamaktadır. Eğer bu durum doğruysa, yani Manastır ve Sofya sancakları, doğrudan eyalet valisinin uhdesinde bulunuyorlar ise, bu 18. yüzyıla ilgili bir uygulamaya bağlı olmalıdır. Bu uygulamayı açıklamadan Sofya'nın ikinci bir merkez olduğu kanısına varmak, 18. yüzyılın gelişmelerini tam bilmemekten kaynaklanabilir. Yine yukarıda açıkladığımız gibi, 18. yüzyılda valilere, eyaletler tevcih edilirken, o eyaletin yanında *ilhâken* başka sancaklar da verilebiliyordu. Ancak bu dönemde eyalet ve sancaklar, mâli açıdan *mukâta'aya* dönüştürülmüştü ve bunlara *sancak mukâta'ası* deniyordu. Burada birleştirilmiş tevcihler, mâli açıdan birden fazla mukâta'anın bir kişiye verilmesi anlamına geliyordu. Rumeli örneğinde bu durum şöyle açıklanabilir: Manastır, eyaletin *paşa sancağıdır*. Sofya ise, eyalet içinde ayrı bir sancak iken, mukâta'aya dönüştürülerek orası da valiye *iltizâmen* verilmiştir. İki ayrı sancakta aynı valinin ayrı ayrı mütesellimlerinin bulunması bu yüzdendir. Yoksa Manastır ve Sofya, eyaletin iki ayrı merkezi değildir. Eyaletin merkezi Manastır'dır. Sofya sancağı müteselliminin, eyaletin bütünü üzerinde bir yönetim yetkisi yoktur. Bütün yetkileri, sadece Sofya sancağı ile sınırlıdır. Bundan dolayıdır ki Ursinus, Manastır mütesellimini daha önemli görmektedir. Çünkü, Manastır'daki mütesellim valinin mütesellimidir ve eyaletin tümü üzerinde yetkilidir. Ursinus, eyaletin iki merkezli olduğuna dair açıklamalarını, yeniden gözden geçirmeli ve söyledikleri eğer doğruysa bu-

<sup>23</sup> Ursinus, s.12.

nun kanıtlarını mutlaka açık bir şekilde vermelidir. Biz, Rumeli eyaleti üzerinde doğrudan çalışmamış olsak da, 18. yüzyıl taşra yönetimindeki genel eğilimlere bakarak, bunun böyle olabileceğini düşünmekteyiz. Eğer, Ursinus söylediklerini kanıtlarsa, Rumeli eyaletinin çok özel bir durumu olduğunu ortaya koymuş olacaktır.

Buraya kadar söylediklerimiz 18. yüzyılı iyi anlayabilmek için iyi bilinmesi gereken temel terim ve kavramlarla ilgilidir. Artık şu noktada, bununla bağlantılı olarak Ursinus'un faksimilesini yayınladığı defterde hem anlayamaktan, hem de yanlış okumaktan kaynaklanan hatalarına geçebiliriz.

#### Ursinus'un Yayınladığı Defter ve Yaptığı Hatalar:

Ursinus'un "*Şikayet Defteri*" adıyla yayınladığı, fakat aslında eyalet divanının işlemleri sonucu yazılmasına karar verilen her türden buyuruldu özetlerinin kaydedildiği defter, birçok açıdan değerlendirilebilir. Bu değerlendirmeler üzerine Ursinus'un önce yaptığı transkripsiyonlar ve bu transkripsiyonların İngilizce tercümelerini irdelemek daha anlamlı olabilir. Şöyle ki:

a- Defterdeki kayıtların büyük bir kısmı imlâ ve gramer hataları içermektedir. Ayrıca, bazı kayıtlarda anlam kaymalarına ve yanlış anlamalara meydan verecek üslup hataları vardır.

Defteri kaleme alan katip ya da katiplerin birtakım gramer bilgisinden yoksun oldukları görülmektedir: Örneğin "ile" anlamına gelen "bâ" takısıyla birlikte kullanılan bazı terkiplerin sonuna, katiplerin yanlışlıkla "ile" kelimesini sık sık ilave ettikleri gözden kaçmamaktadır; "*bâ i'lâm-ı şer'iyeye ile*"<sup>24</sup>; "*bâ buyuruldu ile*"<sup>25</sup>; "*bâ temessük ile*"<sup>26</sup> gibi.

Bazen yönelme eklerinde bu tür hatalara rastlanmaktadır. Örneğin "... *karındaşım Bayram'ın dört yüz gurusu alacağı olmağla karye-i mezbûrda varub ...*"<sup>27</sup> cümlesinde geçen "*karye-i mezbûrda varub*"ün, "*karye-i mezbûra varub*" şeklinde yazılması gerektiği gibi.

Kimi zaman da katip hataları bu kadar basit olmaktan çok öteye gitmiş ve anlam kaymalarına varacak ve belgeyi anlamayı zorlaştıracak derecelere

<sup>24</sup> Ursinus, 16b/2, s.135.

<sup>25</sup> Ursinus, 20a/4, s.151.

<sup>26</sup> Ursinus, 21a/1, s.156.

<sup>27</sup> Ursinus, 9a/6, s.96.

ulaşmıştır. Örneğin Ursinus'un, defterin katibinin yaptığı yazım hatalarını olduğu gibi aktardığı aşağıdaki transkripsiyona bakacak olursak, bu durum daha da netlik kazanacaktır:

"Kuzucık (sic) Ragu zimmi (sic) arzuhâl eder Manastır kazâsında sâkinlerinden Nastu ve Risâ nâmûn zimmiler ve Nâ'um ve Niku zimmiler bi-gayr-ı hakk haps ve eziyet edüb **hamlını vaz'** ve iki sîm kuşağını fuzûlen ahz edüb icrâsı bâbında buyuruldı bâlâsına ..."<sup>28</sup>

Oysaki bu metin şöyle olmalıydı:

"Kuzucuk [**karyesinden**] Ragu [**nâm**] zimmi[**yc**] arzuhâl eder Manastır **kazâsı** sâkinlerinden **Nastu ve Risâ ve Nâ'um ve Niku nâmûn zimmiler** bi-gayr-ı hakk haps ve eziyet edüb **hamlını vaz'** ve iki sîm kuşağını fuzûlen ahz edüb icrâsı bâbında buyuruldı bâlâsına ... "

Bu tür örnekleri peşpeşe sıralamak mümkün. Fakat buradaki amacımız, bu tip katip hatalarını ard arda sıralamak değil, bunları örneklendirerek defterin içerdiği zorlukları bir parça da olsa gösterebilmektir.

Özetle söylemek gerekirse, taşradaki katipler, Dîvân-ı Hümâyûn katipleri gibi odalarda uzun süreli ve deneyimli ustalar yanında bir eğitimden geçmedikleri için Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerindeki kayıtların muntazamlığı, taşrada üretilen belgelerde pek görülmemektedir.

b- Yukarıda belirttiğimiz özelliğinden dolayı okunması ve anlaşılması zaman zaman çok büyük güçlükler arzeden bu kayıtları anlamlandırmak zorlaşmaktadır. Böyle olmakla birlikte Ursinus, son derece güç bir işe girişerek önce bu kayıtların transkripsiyonunu yapmış, ardından da onların İngilizce tercümelerini vermiştir. Ancak, zaman zaman "*fahiş*" diyebileceğimiz büyük okuma hatalarına düşmüş; bununla da kalmayarak yanlış okuduğu metinleri İngilizceye çevirirken hatasını pekiştirmiştir, hatta metne, belgede dile getirilmeyen anlamlar yüklemiştir. Bu tip örnekler, sayılamayacak kadar çoktur. Bu yazımın sınırları içinde en göze çarpanlar üzerinde durulacaktır.

Bir başlangıç örneği olmak üzere şu kayıt üzerinde duralım (7a/3,s.82):

<sup>28</sup> Ursinus, 24a/2, s.172.

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"Nevrekub sâkinlerinden **Selim Bey va'desinden** ammisi oğlu Mehmed Emin Bey ve za'im Hacci Hüseyin ve dâmâdı Miftâhizâde Mehmed Ağa ve Derviş Ağa nâmûn kimesneler sükkân-ı vilâyet hukûklarına binâ'en **mu-kaddem ve muhtur (sic)** sâdır olan emr-i celilü's-şân mûcibince beyaz üzerine buyurıldı küşâde ve Enderunî Yusuf Ağa mübâşir ta'yîn olmuşdur ..."

Olması gereken transkripsiyon:

"Nevrekub sâkinlerinden **Selim Bey va'desinden** ammisi oğlu Mehmed Emin Bey ve za'im Hacci Hüseyin ve dâmâdı Miftâhizâde Mehmed Ağa ve Derviş Ağa nâmûn kimesneler sükkân-ı vilâyet hukûklarına binâ'en **mu-kaddem ve mu'ahhar** sâdır olan emr-i celilü's-şân mûcibince beyaz üzerine buyurıldı küşâde ve Enderunî Yusuf Ağa mübâşir ta'yîn olmuşdur ..."

Çeviri:

"A buyurıldı was promulgated **on the death of Selim Beg**, inhabitant of Nevrekob (...), in accordance with the illustrious firman issued **previously and as a reminder (for) the individuals by the name of Mehmed Emin Beg**, his uncle's son; Miftahizade Mehmed Aga, his son-in-law; and Dervis Aga concerning the rights of the inhabitants of the vilâyet; and Yusuf Aga of the Inner Service was appointed mübâşir ..."

Yukarıdaki metinde önemli bir okuma hatası vardır. Ursinus, "mukaddem" kelimesinden sonra gelen sözcüğü "muhtur" diye okumuştur. Oysa o kelime, her ne kadar metinde çok açık yazılmamışsa da, konteksten çıkarılarak, "mu'ahhar" diye okunmalıdır. Zira "mukaddem ve mu'ahhar" sözcükleri, tarihleri birbirini izleyen belgeleri tanımlamada sık kullanılan bir ibaredir. Ayrıca metinde ne demek istediği tam açıklanmadığı için, Ursinus kayda kendince bir anlam vermiştir. Belgede geçen "va'desi" sözcüğünü "Selim Bey'in ölümü" olarak algılamış ve onun ölümü üzerine yakınlarına "vilayet yerleşiklerinin hakları ile ilgili olarak" bir ferman gönderildiği ve bu ferman gereğince "beyaz üzerine buyurıldı" nun kaleme alındığı açıklamasını yapmıştır.

Oysa, "va'de" sözcüğüne bakarak belgeden Selim Bey'in öldüğünü çıkarmak mümkün değildir. Büyük bir olasılıkla Selim Bey, Nevrekob kazasının örf yetkililerinden birisidir. Belki subaşısıdır. Nitekim onunla ilgili olarak geçen isimler arasında birinin zaim olduğu belirtilmekte; diğerleri de

“Bey” ve “Ağa” unvanı taşımaktadır. Selim Bey’in yetki dönemi içinde sözü edilen kişiler, muhtemelen onun adına işlem yaparken belde yerleşikleriyle hak ilişkileri oluşmuştur. Bu ilişki, bir yetkinin kullanımı veya vergi ilişkisi olabilir. Bu konuda tarihleri birbirini izleyen fermanlar gönderildiği için eyalet valisi, bu emirlere uyulması gerektiğini hatırlatmak üzere “beyaz üzerine buyruldu” çıkarılması kararını vermiştir. Ursinus’un tercümesinden bu süreç, anlaşılammaktadır.

Bunun gibi, çok basit gibi görünmekle beraber bir-iki yanlış okumanın nasıl anlam kaymasına neden olduğunu gösteren başka bir örnek aşağıdadır (5b/5, s.73):

Ursinus’un yaptığı transkripsiyon:

“Filurine kazâsının kurâlarından Baniçe ve Malihur ve Çırsova ve Potişca ve İşoduri nâm kurâların umûr-ı şer‘iyeleri **bir takrîble** kazâ-i mezbûrdan ifrâz ve Kesriye ve Manastur kazâlarına nakl olunduğundan sâdır olan emri celilü’ş-şân ve buyruldu mücibince tekâlifleri kadîmî kazâlarına edâ **olunmamak** bâbında emri âli mücebince işbu mahalde kayd olunub Abduldaki me’mûr olmuştur ... ”

Olmayı gereken transkripsiyon:

“Filurine kazâsının kurâlarından Baniçe ve Malihur ve Çırsova ve Potişca ve İşoduri nâm kurâların umûr-ı şer‘iyeleri **bir takrîble** kazâ-i mezbûrdan ifrâz ve Kesriye ve Manastur kazâlarına nakl olunduğundan sâdır olan emri celilü’ş-şân ve buyruldu mücibince tekâlifleri kadîmî kazâlarına edâ **olunmak** bâbında emri âli mücebince işbu mahalde kayd olunub Abduldaki me’mûr olmuştur ... ”

Çeviri:

“According to Imperial decree it was noted down in this place: Since the judicial (and administrative) affairs of the villages of Baniçe ... , Malihor, Çırsova, Putişca and Isodori from among the villages of the district of Filurine ... **have been taken out of the (responsibility of the)** aforementioned district and, by appendage, transferred to the districts of Kesriye ... , and Manastur ... , (the inhabitants) **are no longer to pay any of their obligations demanded by firman or buyruldu to their former district ...** ”

Burada Ursinus, metinde “... tekâlifleri kadîmî kazâlarına edâ olunmak bâbında ... ” ibaresindeki “olunmak” kelimesini “olunmamak” şekline çevirmiştir. Buradan da metni, tam anlamadığı görülmektedir. Çünkü yu-

karındaki transkripsiyon metninde de görüleceği üzere, sözü edilen köylerin “bir takrîble”, yani aslında olmaması gerekirken bir bahane uydurularak, bir kazadan alınıp diğer bir kazaya bağlandığı belirtilmekte ve bunun düzeltilerek reayanın yükümlülüklerini yine eski kazaları içinde yerine getirmeleri istenmektedir. “Bir takrîble” deyimini anlamadığı için Ursinus, bu değişikliğin bir fermanla onandığını sanmış ve bu düşünce ile “olunmak” kelimesinin yanlışlığına hüküm ederek “olunmamak” olarak düzeltme yoluna gitmiştir. Oysa sözü edilen metinde bu değişikliğin düzeltilmesi söz konusudur. Bu sebeple Ursinus’un tercümesi tamamen yanlıştır.

Bir diğer belge 7a/7 (s.83-84)’de yer almaktadır:

Ursinus’un yaptığı transkripsiyon:

“Filurine kasabasında vâki’ Kurşunlu mahallesi sükkânından Osman bin Mehmed nâm kimesne **arızıyla hakîr ve kendi umûriyle müstakill iken** yine kasaba-i mezkûrdan ba’zı **şükkâk-ı nâ-pâk (?)** makûlesinden olub (... ) nâmûn ahâlî-i kazâ ve ahâlî-i mahalleden ba’zı kesânlara istinâd-ı külliyele vâzih ve âşikâr bulunan kimesnelere mecbûl buldukları şekâvet ve mel’anetlerini icrâ ve **tahîr ittihâz (?)** eyledikleri kimesnelere istinâden merhûm Osman nâm mazlûmu bi-gayr-ı hakk zarb ve katl eyledikleri **ziyâde nâsda hadd-i tuvân(d)a resîde bulmağla** ahâlîyi mahallede **tahabbûs** ve ihzârî bâbında beyaz üzerine buyuruldu keşîde ve ... ”

Olması gereken transkripsiyon:

“Filurine kasabasında vâki’ Kurşunlu mahallesi sükkânından Osman bin Mehmed nâm kimesne **ırızıyla mu’teber ve kendi umûruyla meşgûl iken** yine kasaba-i mezkûrdan ba’zı **şükkâk-ı nâ-pâk (?)** makûlesinden olub (... ) nâmûn ahâlî-i kazâ ve ahâlî-i mahalleden ba’zı kesânlara istinâd-ı külliyele vâzih ve âşikâr bulunan kimesnelere mecbûl buldukları şekâvet ve mel’anetlerini icrâ ve **tahîr ittihâz (?)** eyledikleri kimesnelere istinâden merhûm Osman nâm mazlûmu bi-gayr-ı hakk zarb ve katl eyledikleri **zebân-ı nâsda hadd-i tevâtüre resîde olmağla** ahâlîyi mahallede **tecessûs** ve ihzârî bâbında beyaz üzerine buyuruldu keşîde ve ... ”

Çeviri:

“The individual by the name of Osman, son of Mehmed, inhabitant of Kurşunlu quarter in the town of Filurine (...), **was humble in his demeanour and went about his own business.** (But) some individuals - who are beyond any doubt in perfect company with some people called (names omitted) from the kaza and from the quarter who belong to the filthy



nable of the aforementioned town bristling in arms - conspired with some individuals who commit brigandage and disgraceful acts which they regard as natural, regarding themselves as without blemish, and without any justification struck and killed the late victim by the name of Osman. **Since this brought many people to the limits of their endurance**, a buyuruldı was promulgated (ordering) that the population (of Kuşunlu) be **confined** in its quarter and summoned (before the judge) ... ”

Bu belgede Ursinus'un yaptığı yanlışlıklar şunlardır: Mehmed oğlu Osman, metinde “ırzıyla mu'teber ve kendi umûruyla meşgûl iken” diye tanımlanırken; “arzıyla hakîr ve kendi umûruyla müstakill iken” şeklinde transkribe edilmiştir. Ayrıca belgenin sonlarında yer alan “zebân-ı nâsda hadd-i tevâtüre resîde olmağla” ibaresi, “ziyâde nâsda hadd-i tuvân(d)a resîde bulmağla” diye okunmuştur. “Tecessüs” diye okunması gereken kelime de “tahabbüs” yapılmıştır.

Bu yanlışlarla İngilizceye çevrilen metin, doğal olarak anlamından çok uzaklaşmıştır. Burada “namusuyla tanınan ve işinde ve gücünde olan bir insan” olarak tanımlanan Mehmed, “alçakgönüllü” gibi bir sıfatla nitelenmiştir. Bu metinde daha büyük bir yanlış şudur: “... Bu şakiler, halk arasından aldıkları destekle, Osman'ı suçsuz yere katl etmişlerdir. Onların (şakilerin) yaptıkları halk arasında açıktan söylenir hale gelmiştir” ifadesi, şakilerin yaptıklarının “pek çok insanı dayanma sınırının son noktasına getirdiğinden ... ” diye çevrilmiştir. Görüldüğü gibi çeviri de tamamen yanlıştır. “Tecessüs” kelimesi de “tahabbüs” şeklinde okununca; sorunun “... olayın tüm sorumlularının mahallinde soruşturularak” halledilmesi gerektiğinin belirtildiği buyuruldı kaydı, bu gibi ciddi okuma yanlışlarıyla “Kuşunlu mahallesi ahalisinin, mahallelerinde hapsedilmesi” gibi tamamen anlamsız bir şekle dönmüştür.

Bir başka örneğimiz olan 16a/1 (s.131-132)'deki belge şu satırlarla yer almaktadır:

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

“Radoviş mütemekkinlerinden etmekci Simus nâm zimminin düyünü te-rekesinden **eridir olduğu** hâlden doksan senesine (sic) mürd ü helâk oldukda kasaba-i mezbûrda mutasarrıf olduğu mülk ü menzil sük-ı sultânide **ba'de'l-mûzâ'ede** (sic) kasaba-i mezkûrdan Seyyid Ali çeribaşı üzerinde yüz elli gurusu iştirâ ve meblağ-ı mezbûr mürd-i mesfûrun düyün-ı müsbesesine

edâ olunub menzil-i mezkûrdan **mürd kimesnenin alâka ve medhali yoğiken** mürd-i mezbûrun zevce-i metrûkesi Despinu nâm nasrâniye zuhûr ve **hevâsına tâbi' Yahya Çavuş ve ba'z-ı mütégallibeden istinâd ve menzil-i mezkûru zabt ve gadr olduğun** (sic) merkûm Seyyid Ali da'vâsına mutâbık hazret-i şeyhü'l-islâmdan fetvâ-yı şerif ve emr-i âli mantûkunca divân-ı Rum İliden beyâz üzerine **keşide buyuruldu ...** ”

Olması gereken transkripsiyon:

“Radoviş mütemekkinlerinden etmekci Simus nâm zimmînin düyünü terkesinden **czyed olduğu** hâlden doksan senesine (sic) mürd ü helâk oldukda kasaba-i mezbûrda mutasarrıf olduğu mülk ü menzil sük-ı sultânide **ba'de'l-müzâyede** kasaba-i mezkûrdan Seyyid Ali çeribaşı üzerinde yüz elli gurusu iştirâ ve meblağ-ı mezbûr mürd-i mesfûrun düyün-ı müsbesesine edâ olunub menzil-i mezkûrdan **ferd-i [âher] kimesnenin alâka ve medhali yoğiken** mürd-i mezbûrun zevce-i metrûkesi Despinu nâm nasrâniye zuhûr ve **hevâsına tâbi' Yahya Çavuş ve ba'z-ı mütégallibeden [kimesnelere] istinâd ve menzil-i mezkûru zabt, gadr olduğun[dan]** merkûm Seyyid Ali da'vâsına mutâbık hazret-i şeyhü'l-islâmdan fetvâ-yı şerif ve emr-i âli mantûkunca divân-ı Rum İliden beyâz üzerine **keşide-i buyuruldu ...** ”

Çeviri:

“The debts of non-Muslim by the name of Simus (...) “the Baker”, one of the inhabitants of Radoviş, were to be repaid from his estate. When he died in the year (11)90 (21 February 1776-8 February 1777), the freehold house which he possessed in the aforementioned town was therefore auctioned in the main market square. It redeemed one hundred and fifty piastres on (loan from) the çeribaşı Seyyid Ali of the aforementioned town, and the aforementioned amount was paid towards the established debts of the deceased. Since the deceased had no (male) relations and had no influence concerning the house in question, the bereft wife of the deceased, the non-Muslim by the name of Despina, (suddenly) appeared and, supported by Yahya Çavuş, who fancied her and some (other) oppressors took the house referred to into possession, (thereby) acting unjustly. A buyuruldı was therefore promulgated by the Diwan of Rumelia in accordance with the noble fetva of his Excellency the şeyhülislam in favor of the claim of the aforementioned Seyyid Ali, and according to the tenor of the Imperial order ... ”

Görüldüğü gibi ciddi okuma hatalarının yanı sıra, belgenin kendisinde de birtakım ciddi yanlışlıklar bulunmaktadır. Belgeyi doğru anlayabilmek ve

doğru bir tercüme yapabilmek, metnin yeniden tesisi yapıldıktan sonra mümkün olabilecektir. Nitekim, “*olması gereken transkripsiyon*”a bakıldığında, oradaki düzeltmeleri yapmadan ve bazı kavranları tam anlamadan yapılan çeviride büyük hatalara düşülmüştür.

Çeviriye baktığımızda, ölenin borçlarının geride bıraktığından fazla olduğu belirtilmemiştir. Çünkü Ursinus “*ezyed*” kelimesini “*erinin*” olarak okumuş ve anlamlandıramadığı için bu kısmı çeviriye dahil etmemiştir. Ayrıca “*sûk-ı sultânî*”yi, şehir ya da kasabanın en temel/büyük pazarı olarak algılamış ve öyle çevirmiştir. Oysa *sûk-ı sultânî* terimi, bir mekan belirlemesi içermemektedir. Burada kastedilen, örf-i sultânînin yani padişah kurallarının geçerli olduğu pazardır. Ursinus’un anlamadığı bir başka husus da şudur: Belgede Despina’nın “*hevâsına tâbi’ Yahya Çavuş*” ve “*mütegallibeden ba’zı kimselere*” dayanarak evi satın alanın elinden aldığı ve böylelikle ona zulmettiği anlatılmaktadır. Ursinus, “*hevâsına tâbi’*” deyimini sadece Yahya Çavuş ile ilgili bir sıfat olarak düşünmüş ve bu deymi “*Despina’ya gönül veren Yahya Çavuş*” şeklinde çevirmiştir. Oysa bu, hem Yahya Çavuş hem de mütegallibeden kimseleri tanımlayan bir sıfattır ve Despina’nın bu konuda “*birlikte hareket ettiği kimseler*” anlamıdır.

Ursinus’un yaptığı diğer bir ciddi okuma ve çeviri hatası da aşağıda örnekleri verilecek olan bazı kazaların bozulan düzenleri ve bu düzenin yeniden kurulmasına dair olan buyuruldu kayıtlarında kendini göstermektedir. Bu konuda Radumir kazası ile ilgili olan kayıt oldukça dikkat çekicidir [24b/8, s.178]:

Ursinus’un yaptığı transkripsiyon:

“Radumir kazâsının şîrâze-i nizâmı münhall olduğu **vâcib-i harc-ı sâmiyeleri** olduğuna binâ’en kazâ-i mezbûrun râbîta-i nizâmına **teşebbûs** ve hüsn-i sûret karâr verilmesi için **kazâ-i mezbûrun a’yân ve avnına** beyaz üzerine buyuruldu ... ”

Olmaması gereken transkripsiyon:

“Radumir kazâsının şîrâze-i nizâmı münhall olduğu **vâsıl-ı üzn-i sâmi’aları** olduğuna binâ’en kazâ-i mezbûrun râbîta-i nizâmına **temşiyet** ve hüsn-i sûret[de] karâr verilmesi için **kazâ-i mezbûrun a’yân[ı] da’vetini** beyaz üzerine buyuruldu ... ”

Çeviri:

**"Because noble expenditures are necessary** since the bond of order was dissolved in the district of Radomir, a buyuruldu was promulgated (addressed) to **the ayan of the aforementioned district and to his assistant (a'yan ve avnına)** so that the (way of) setting to work and the appropriate form can be decided upon for re-establishing order in the aforementioned district ... "

Her iki okuma karşılaştırıldığında çok büyük farkların olduğu kolayca görülecektir. Ursinus'un, oldukça kısa sayılabilecek bir belgede yapmış olduğu böylesi ciddi okuma yanlışları, çeviriye de aynen yansımıştır. Yanlış okunan kelime ya da ibareler, hiçbir şekilde akıl süzgecinden geçirilmediği için okumada yapılan bu hatalar, çeviride pekiştirilmiştir. Bunlardan ilki, belgedeki "*vâcib-i harc-ı sâmiyeleri*" ile ilgilidir. Ursinus, bu ibareyi "ileri gelenlerin masrafları" olarak algılamış ve bu "ileri gelenlerin" kim olduğunu, metinde ne anlama geldiğini sorgulamadan İngilizceye öylece çevirmiştir. Halbuki belgede bu ibare, "*vâsıl-ı üzn-i sâmi'aları*" olarak yazılmıştır ve adigeçen kazadaki durumun, eyaletteki en üst dereceli görevlilere kadar ulaştığı, onların bu durumdan haberdar olduklarını anlatan bir ifadedir.

Bir diğeri Radumir kazasındaki karışıklıkları ortadan kaldırmak ve olabildiğince çabuk ve kolay bir şekilde yeniden bir düzen sağlamak anlamında kullanılan "temşiyet" kelimesini yanlışlıkla "teşebbüs" olarak okumuştur.

Üçüncü ciddi hata ise düzenin sağlanması konusunda kaza a'yanının divana davet edilmesi bahsi ile ilgilidir. Adigeçen kazadaki bozulan düzenin yeniden kurulması ve bunun nasıl yapılacağı hakkında görüşlerinin alınması için kaza a'yanının Rumeli Divanına ihzarı yani daveti gerekmektedir. Bu durum belgede "... *kazâ-i mezbûrun râbita-i nizâmına tcmşiyet ve hüsn-i sûret[de] karâr verilmesi için kazâ-i mezbûrun a'yân[ı] da'vetini beyaz üzerine buyuruldu*" kelimeleriyle anlatılmışken; Ursinus bunu "... *kazâ-i mezbûrun râbita-i nizâmına teşebbüs ve hüsn-i sûret karâr verilmesi için kazâ-i mezbûrun a'yân ve avnına beyaz üzerine buyuruldu*" şeklinde çok ciddi yanlışlarla okuyup aktarmıştır okuyucusuna.

Görüldüğü gibi Ursinus burada da "a'yan ve a'yanın yardımcıları" şeklinde okuyup çevirdiği ibarede geçen "a'yanın yardımcısı" kelimesinin ne anlama geldiğini hiç sorgulamadan, bu ibare ile kimlerin kastedildiğini düşünmeden, bu yanlışlığı aynen çeviriye taşımıştır.

Ursinus'un tanıttığı defterde aynı konuda birkaç belge ard arda kaydedilmiştir. Radumir kazasının hemen arkasından aynı konuda, aynı terimlerin kullanıldığı İştib kazasıyla ilgili bir belge yer almaktadır. Bu kayıta "teşşiyet" ve "a'yânın davetî" kelimeleri daha açık yazıldığı halde, aynı hatalar ("teşebbüs"; "a'yânın ve avene") bu belgede de tekrarlanmıştır. Aşağıda Ursinus'un yaptığı İştib kazasıyla ilgili transkripsiyon ve tercüme verilmektedir<sup>29</sup>:

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"İştib kazâsının şirâze-i nizâmı münhall olduğuna binâ'en kazâ-i mezbûrun râbîta-i nizâmına hüsn-i sûret ve **teşebbüs** verilmesi bâbında **a'yânın ve avene** buyuruldısıyla Sâtur Ahmed ta'yîn olmuştur... "

Olması gereken transkripsiyon:

"İştib kazâsının şirâze-i nizâmı münhall olduğuna binâ'en kazâ-i mezbûrun râbîta-i nizâmına hüsn-i sûret ve **teşşiyet** verilmesi bâbında **a'yânın da'veti** buyuruldısıyla Sâtur Ahmed ta'yîn olmuştur... "

Çeviri:

"Since the bond of order in the district of Istib (Stib) was dissolved, Sâtur Ahmed was commissioned with the buyuruldı **for the ayan and his helpers demanding that** appropriate forms and efforts be devoted to (the task of) re-establishing order in the aforementioned district ... "

Ursinus'un hem okumada hem de çeviride yaptığı en ciddi hatalardan bir diğerini de 19b/9 (s.150)'de yer alan kayıta görmekteyiz.

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"İvranye kadısı i'lâm eder, İvranye kazâsına tâbi' Bükürfuce nâm karye sükkânından Kurdoğulları için bundan akdem arzuhâl **av** iştikâ **olundukdan** ahz ve ihzârları bâbında buyurıldı ısdâr ve irsâl olundukda mezbûrlar ve **karye a'yânları** itâ'at-ı şer' eylemedikleri **kat-i şer'den** i'lâm olunmağla üzerine buyurıldı keşîde olunub ... "

Olması gereken transkripsiyon:

"İvranye kadısı i'lâm eder, İvranye kazâsına tâbi' Bükürfuce nâm karye sükkânından Kurdoğulları için bundan akdem arzuhâl **ve iştikâ olun-**

<sup>29</sup> Ursinus, 24b/9, s.178; Aynı konuda, yine aynı hataların tekrarlandığı Kumanova kazası ile ilgili de bir kayıt bulunmaktadır. Bkz. 24b/10, s.178.

**dukda** ahz ve ihzârları bâbında buyuruldı ısdâr ve irsâl olundukla mezbûrlar ve **karye ahâlileri** itâ'at-ı şer' eylemedikleri **kıbel-i şer'den** i'lâm olunmağla üzerine buyuruldı keşide olunub ... "

Çeviri:

"The kadı of Vranje announced: Some time ago there had already been an arzuhâl or a petition because of Kurdoğulları who live in Bukurovce vil-lage (...) belonging to the district of Vranje, but **when a buyuruldı was issued to seize them and make them appaer before court, neither they nor the village nobles obeyed (to the demands of) the sharia court. Therefore, their lawful killing is (herewith) requested ...** "

Burada hem çok büyük yanlış okumalar, hem de bu yanlış okumadan kaynaklanan fâhiş çeviri ibareleri vardır. Birinci yanlış, "karye ahâlileri", "*karye a'yânları*" şeklinde okunmuş ve aynen çevrilmiştir. Çeviriyi gülünç hale getiren asıl okuma yanlış "*kıbel-i şer'*"ın, "*kat-i şer'*" olarak okunmasıdır. Böyle olunca, "*mahkeme tarafından*" anlamına gelen ibare, "*mahkemenin şer'an katlini talep*" olarak çevrilmiştir. Bu ibare, bütünüyle anlamsızdır. Gerçi, şer'î mahkeme defterlerini okuyanların karşısına "*kıbel*" sözcüğünün çok fazla çıktığı, erbabının bildiği bir husustur. Fakat nedense burada böyle bir hata yapılmıştır. Ayrıca bu husus, yalnızca bir okuma ve çeviri yanlış olarak algılanacak kadar basit değildir. Zira, Osmanlı hukukuna göre, mahkemenin idam kararını nasıl verdiği ve bunun nasıl uygulandığı, eğer bilinseydi, böyle bir i'lâmın üzerine buyuruldı yazılmak suretiyle meselenin geçiştirilemeyeceği, bunun mutlaka Merkeze aksettirilmesi gereken önemli bir husus olduğu göz ardı edilmez ve böylesine ciddi bir hataya düşülmezdi.

Bir diğer ciddi hata da 54-55. sayfada yer almaktadır [2b/1]:

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"Ali arzuhâl eder oğlu Abdi Tikveş kazâsına tâbi' Tamyanik nâm karye Debbağ Hüseyin Bölükbaşı ve Miha'il beş nefer rüfekâlarıyla oğlu merkûmun üzerine hücum ve darb ve mecrûh eylediklerinden başka üzerinden nükûd akçe ve silâhı ahz ve gadr olunmağla mübâşir ma'rifetiyle mahallinde şer'le rü'yet ve **ihkâk-ı hakk olunmuşlar ise** merkûm şakileri kefillerine **buldurulub** Divân-ı Rumeli'ye ihzârları bâbında arzuhâllerine buyuruldı keşide olunub Enderunî Hayrullah Ağa'ya verildi ... "

Olmaması gereken transkripsiyon:

“Ali arzuhâl eder oğlu Abdi Tikveş kazâsına tâbî' Tanyanik nâm karye Debbağ Hüseyin Bölükbaşı ve Miha'il beş nefer rüfekâlarıyla oğlu merkûmun üzerine hücum ve darb ve mecrûh eylediklerinden başka üzerinden nükûd akçe ve silâhı ahz ve gadr olunmağla mübâşir ma'rifetiyle mahallinde şer'le rü'yet ve **ihkâk-ı hakk olmadılarsa** merkûm şakileri kefillerine **buldurdub** Dîvân-ı Rumeli'ye ihzârları bâbında arzuhâllerine buyuruldu keşide olunub Enderuni Hayrullah Ağa'ya verildi ...”

Çeviri:

“Ali submitted a petition: Hüseyin Bölükbaşı 'the Tanner' from the village of Timjanik in the district of Tikveş (...), together with Mihail and five of their associates not only attacked his son by hitting and wounding him, but also dishonestly took from him his ready money and his weapon. **Although the case was inspected by the mübâşir on the spot and justice done to them by the court,** a buyuruldu was (now) issued in response to their *arzuhal(s)* and handed over to Enderuni Hayrullah Ağa, ordering the aforementioned perpetrators to appear before the Diwan of Rumelia having made their guarantors take responsibility ...”

Görüldüğü gibi Ursinus bu belgede, “*ihkâk-ı hakk olmadılarsa*” ibaresini, “*ihkâk-ı hakk olunmuşlar ise*” şeklinde yanlış okuyunca, çeviriyi tamamen ters bir şekilde yapmıştır. Bilindiği gibi, bir dava ister kaza mahkemesinde, ister divanda olsun “ihkâk-ı hakk” gerçekleşmiş ise o davanın kararının bozulması, yani o davanın yeniden görülmesi sözkonusu değildir. Ancak dava sonucunu değiştirecek yeni delillerin ortaya çıkması halinde böyle bir durum gündeme gelebilirdi. Ayrıca, bir davanın üzerinden 15 yıl geçtikten sonra o davanın sonucu hakkında itirazda bulunulamazdı. Bu sebeple, ferman ve buyurulduarda “*eğer ihkâk-ı hakk olunmamış ise*” ve “*kaziyenin üzerinden on beş yıl mürûr etmemiş ise*” şeklindeki koşul cümlelerine çok sık rastlanır. Çevirinin yanlışlığı, sadece hatalı okumaktan değil, aynı zamanda süreci tam bilmemekten de kaynaklanmaktadır.

Ursinus'un yaptığı ciddi hatalardan bir diğeri de 11b/4 (s.111)'deki kayıta karşımıza çıkmaktadır:

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"Ahmed sipâhi arzuhâl eder Manastır kazâsına tımârî kurâlarından Murgeşova karyesi sükkânından Lutfi ve Çavuş nâm kimesneler karye-i mezbûrda bir mikdâr **bi-lâ izn sipâh arza (sic) binâ edüb** ve itâ'at etmezler deyu arzuhâl bâlâsına buyuruldu keşide ... "

Olması gereken transkripsiyon:

"Ahmed sipâhi arzuhâl eder Manastır kazâsına tımârî kurâlarından Murgeşova karyesi sükkânından Lutfi ve Çavuş nâm kimesneler karye-i mezbûrda bir mikdâr **bilâ-izn-i sipâh[i] arzda binâ edüb** ve itâ'at etmezler deyu arzuhâl bâlâsına buyuruldu keşide ... "

Çeviri:

"Ahmed Sipahi submitted a petition: The individuals by the name of Lutfi and Çavuş, inhabitants of Murgeşova village (...), one of the tımar-villages belonging to the district of Manastır (...), **have created a number of unauthorized building plots for sipahis in the aforementioned village and would not obey (to warnings that they should stop doing so)**. A buyuruldu was drawn up on the face of the ârzuhal ... "

Burada "*bilâ-izn-i sipâhî arzda binâ edüb*" ibaresi, "*bi-lâ izn sipâh arza (sic) binâ edüb*" şeklinde okununca, çeviride büyük bir yanlışlık yapılmış ve köyde sipahiler için izinsiz bina yapıldığı gibi bir anlam çıkarılmıştır. Oysa burada sözü edilen, sipahiler için değil, sipahinin izni olmaksızın binaların yapılmasıdır.

Bir diğer hata, [13b/1, s.123]'de yer almaktadır:

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"Pirlepe kazâsına tâbi' Tirze nâm karyeden Trayan arzuhâl eder karye-i mezbûr mütemekkinlerinden Gürge kocabaşı ve Marangu ve Ugrun ve İstuyan nâm zimmiler **üç yüz guruşluk fuzûlî ısrâk (sic)** ve altmış guruşluk su sığırını helâk on beş yük üzüm bâ-defter beş yüz guruşdan mütecâviz menzil eşyâsını yağma ve gâret etmeleriyle arzuhâl bâlâsına buyuruldu keşide ... "

Olması gereken transkripsiyon:

"Pirlepe kazâsına tâbi' Tirze nâm karyeden Trayan arzuhâl eder karye-i mezbûr mütemekkinlerinden Gürge kocabaşı ve Marangu ve Ugrun ve İstuyan nâm zimmiler **üç yüz guruşluk harmanı ihrâk** ve altmış guruşluk su sığırını helâk on beş yük üzüm bâ-defter beş yüz guruşdan mütecâviz menzil eşyâsını yağma ve gâret etmeleriyle arzuhâl bâlâsına buyuruldu keşide ... "



Çeviri:

"Trajan of Tirze village (... ) which belongs to the district of Pirlepe (... ) submitted a petition: The non-Muslim by the name of Gjorugi the kocabaşı, Marango, Orgun and Stojan, inhabitants of the aforementioned vilage, **unlawfully stole three hundred piastres worth of cash**, destroyed his water buffalo sixty piastres, (then) looted and pillaged five loads of grapes and his household goods worth more than five hundred piastres according to the defter. A buyuruldı was therefore drawn up ... "

Belgede zimmilerin "üç yüz guruşluk harmanı ihrâk"ından bahsedilirken, yani yakmalarından şikayet edilirken, Ursinus bu ibareyi "üç yüz guruşluk fuzûlî isrâk" şeklinde okuyunca "üç yüz guruş nakdi haksız yere çalmışlardır" gibi anlamsız bir çevri yapmak zorunda kalmıştır, sanki hırsızlığın haklı, kanuni bir tarafı varmış gibi.

Örnekleri artırmak mümkündür. Aşağıda yanlış okumanın ne gibi anlam kaymalarına sebebiyet verdiğini gösteren örnekler sıralanacaktır:

23a/3, s.169'daki örnek şöyledir:

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"Sâhibdevlet Efendimizin Köprüli kazasında tahsîli emr ve fermân buyurulan bakâyânın vürüdü **bimânde olmağla** meblağ-ı bakâyâdan **noksân** ne mikdâr ise müte'ayyin mübâşir ma'rifetiyle **akçe (sic: for e'imme)** ve a'yânları ve vücûh-ı ahâliden söz sâhiblerin ihzârları iltimâs olmağla beyâz üzerine buyuruldı ... "

Olması gereken transkripsiyon:

"Sâhibdevlet Efendimizin Köprüli kazasında tahsîli emr ve fermân buyurulan bakâyânın vürüdü **pes-mânde kalmağla** meblağ-ı bakâyâdan **nûkûd** ne mikdâr ise müte'ayyin mübâşir ma'rifetiyle **akçe (sic: for e'imme)** ve a'yânları ve vücûh-ı ahâliden söz sâhiblerin ihzârları iltimâs olmağla beyâz üzerine buyuruldı ... "

Çevri:

"In order that arrears (remaining) of our exalted Excellency's (revenues), whose collection in the district of Köprülü (... ) was requested by Imperial order, **arrive without delay**, however large the **shortfall** in the amount of the arrears may be, a buyuruldı was promulgated demanding that those who have a say in the matter from among the imams and ayans and prominent people be summoned (to the Diwan of Rumelia) through the choosen mübâşir ... "

Bu örnekte ilginç bir durum vardır. Ursinus, yanlış okumaların yanında katibin bir hatasını düzeltmiş, “akçe” kelimesinin “e’imme” olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ancak bu düzeltmeye rağmen kendi hatalarından dolayı, çeviri anlamsız hale gelmiştir. Şöyle ki; “pes-mânde”yi, “bî-mânde” okuyunca, “*tahsîli emr ve fermân buyurulan bakâyânın vürûdi pes-mânde kalmağla*” cümlecdiği, “*toplanması emredilen bakâyânın ulaştırılmamış olması sebebiyle*” diye çevrilmesi gerekirken; “*geciktirilmeden toplanması emredilen*” biçiminde çevrilmiştir. Ayrıca, “*meblağ-ı bakâyâdan nükûd ne mikdâr ise*” ibaresindeki “nükûd”, “noksân” okununca çeviri daha da anlamsızlaşmıştır.

Bir diğer örnek; [24a/2, s.172-173]’da yer almaktadır:

Ursinus’un yaptığı transkripsiyon:

“Kuzucık (sic) Ragu zimmi (sic) arzuhâl eder Manastır kazâsında sâkinlerinden Nastu ve Risâ nâmûn zimmiler ve Nâ’um ve Niku zimmiler bi-gayr-ı hakk haps ve eziyet edüb **hamlını vaz**’ ve iki sim kuşağını fuzûlen ahz edüb icrâsı bâbında buyuruldu bâlâsına ...”

Burada yukarıda sözünü ettiğimiz örneklerden değişik bir durum söz konusudur. Hiçbir okuma yanlışlığı bulunmadığı halde, Ursinus “*hamlını vaz*’” ifadesini, çocuğunu düşürtmek şeklinde algılayarak yanlış çeviri yapmıştır. Oysaki burada söz konusu olan, kadına tecavüz edilmesi ve hamile bırakılmasıdır.

Bir sonraki örneğimiz 16b/5 (s.136)’da yer alan kayıta karşımıza çıkmaktadır:

Yapılan transkripsiyon:

“Pirlepelî Rukiye arzuhâl eder kasaba-i mezbûrda vâki’ bir bâb mülk dükkânını Bayraklı Bey mahallesinde câmi’-i şerif hitâbetine vakf edüb kasaba-i mezkûr sükkânından Deli Hasan mal kuvvetiyle dükkânını hedm ve yol edüb vakfını ibtâl etmeleriyle dükkânını **kemâ’l-cvvel** binâ ve **ufağını ihyâ** inhâ etmekle bâlâsına buyuruldu keşide ...”

Olması gereken transkripsiyon:

“Pirlepelî Rukiye arzuhâl eder kasaba-i mezbûrda vâki’ bir bâb mülk dükkânını Bayraklı Bey mahallesinde câmi’-i şerif hitâbetine vakf edüb kasaba-i mezkûr sükkânından Deli Hasan mal kuvvetiyle dükkânını hedm

ve yol edüb vakfımı ibtâl etmeleriyle dükkânımı **kemâ [fi]**'l-**evvel** binâ ve **vakfiyetini ihyâ** inhâ etmekle bâlâsına buyuruldu keşide ... ”

Çeviri:

“Rukye from Pirlep submitted a petition: I madem y freehold shop, situated in the oforementioned town, into a vakf for the benefit of the hatib at the noble mosque in Bayrakdar Bey quarter, but Deli Hasan, one of the inhabitants of the aforementioned town, destroyed my shop with the poer of his riches and made into a road, rendering my vakf useless. (She now) asks for her shop to be rebuilt as it used to be, **with (all) its details restored**. A buyuruldu was therefore drawn up on the face of (the arzuhal) ... ”

Ursinus, belgedeki “*vakfiyeti*” kelimesini “*ufağımı*” şeklinde okumuştur. Bunun nedeni katibin kelimenin başına koyduğu “elif” ile ilgilidir. Böyle olmakla birlikte baştaki “elif” harfinin yanlışlıkla yazıldığı açıktır. Aksi takdirde anlam bozulmaktadır. Çünkü “*ufağımı ihyâ*” ibaresinin bir anlamı yoktur. Oysaki vakfi tekrar canlandırmak, hayata geçirmek anlamına gelen “*vakfiyetini ihyâ*” ibaresi metnin bağlamına tamamiyle uymaktadır. Ursinus, “*ufağımı ihyâ*” ibaresi ile belgeye, çeviride de görüleceği gibi, “*(Rukiye'nin) dükkânının, eskiden olduğu gibi, yeniden inşa edilmesi ve bütün detaylarının onarılması*” gibi metnin bağlamıyla uygun düşmeyen yeni anlamlar eklemiştir.

Bu konudaki bir diğer örnek 6a/3 (s.75-76)'da kayıtlıdır:

Ursinus'uun yaptığı transkripsiyon:

“Dumi nâm kimesne arzuhâl eder Filurine kazâsından Kutur-ı Zîr ra'yâsından olub Kesriye kazâsı kurâlarından İbsuder nâm karye ahâlisi **avrat ile zevcimi zarb ve mecrûh etmeleriyle** arzuhâl bâlâsına buyuruldu küşâde ve Baki Ağa'ya verilmiştir ... ”

Olması gereken transkripsiyon:

“Dumi nâm kimesne arzuhâl eder Filurine kazâsından Kutur-ı Zîr ra'yâsından olub Kesriye kazâsı kurâlarından İbsuder nâm karye ahâlisi **mızrak ile zevcimi zarb ve mecrûh etmeleriyle** arzuhâl bâlâsına buyuruldu küşâde ve Baki Ağa'ya verilmiştir ... ”

Çeviri:

“A (femâle) person by the name of Dumi submitted a petition: (I am) one of the peasants of Kutur-ı Zîr village (... ) belonging to the district of Filurine (...). The people of Ibsuder village (... ) from among the villages of

Kesriye (... ) district **hit and wounded my husband and the women**. A buyurıldı was therefore drawn up on the upper part of the arzuhal and given to Baki Ağa. ... ”

Burada “*mızrak*”, “*avrat*” diye okununca, doğal olarak “*kocamı ve kadını darb edip yaraladılar*” gibi anlamsız bir ifade yer almıştır çeviride. Kadının kim olduğu dahi sorgulanmamıştır. Oysa bu kelime doğru okunsaydı, çevirisi de doğru olacaktı. Görüldüğü gibi oldukça basit bir kelimenin yanlış okunması, böylesi büyük hatalara yol açmaktadır.

6a/9 (s.77-78)’da kayıtlı bir diğer örnek şöyledir:

Ursinus’un yaptığı transkripsiyon:

“Miçu nâm zimmî arzuhâl eder Filurine kazâsından Cرامي oğlu Monla Süleyman nâm kimesne(den) **cebelü akçesi** altmış gurus alacak hakkı olmağla bâlâsına buyurıldı küşâde ve Serdar Ali Ağa mübâşir ta’yîn olmuşdur ... ”

Olmaması gereken transkripsiyon:

“Miçu nâm zimmî arzuhâl eder Filurine kazâsından Cرامي oğlu Monla Süleyman nâm kimesne(den) **cebelü akçesi** altmış gurus alacak hakkı olmağla bâlâsına buyurıldı küşâde ve Serdar Ali Ağa mübâşir ta’yîn olmuşdur ... ”

Çeviri:

“A non-Muslim by the name of Mico submitted a petition: The individual known as Cramiogli Molla Süleyman from the district of Filurine (... ) owes him sixty piastres **pitch money**. A buyurıldı was therefore drawn up on the face (of the arzuhal), and serdar Ali Ağa appointed mübasir ... ”

Burada “*cebelü akçesi*”, “*reçinalı akçesi*” şeklinde okunmuş ve anlam düşünülmediği için İngilizceye aynen “*reçine akçesi*” anlamına gelen “*pitch money*” diye çevrilmiştir. Oysa belge bir parça dikkatli okunmuş olsaydı, kelimenin “*reçinalı*” olamayacağı kolaylıkla görülecekti. Çünkü bu husus için Serdar Ali Ağa mübaşir tayin edilmiş ve muhtemelen “*cebelü akçesi*” sorunu, çözüm gerektiren bir boyuta ulaştığından dolayı eyalet divanına başvurulmuştur.

Diğer ilginç bir örnek 7b/3 (s.85) karşımıza çıkıyor:

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"Kıptiyân İstaku nasrâniye arzuhâl eder yine nefsi-i Manastır sükkânından Terzi Dinu ve karındaşı Yaku nâmûn mesfûrlar kendi hâllerinde olmayub kızımı tutub tasarruf etmek murâdları olub ve bu kulları kızımı tahlis etmeğe murâd edüb beni dahi tutub zarb ve mecrûh etdiler **elden hasta olmağla** arzuhâl bâlâsına buyurıldı keşide ... "

Olması gereken transkripsiyon:

"Kıptiyân İstaku nasrâniye arzuhâl eder yine nefsi-i Manastır sükkânından Terzi Dinu ve karındaşı Yaku nâmûn mesfûrlar kendi hâllerinde olmayub kızımı tutub tasarruf etmek murâdları olub ve bu kulları kızımı tahlis etmeğe murâd edüb beni dahi tutub zarb ve mecrûh etdiler **el-ân hasta olmağla** arzuhâl bâlâsına buyurıldı keşide ... "

Çeviri:

"The female Christian Gypsy Stako submitted a petition: Dino "the Tailor" and his brother Jako who also live in the town of Manastır (... ) have behaved badly by taking my daughter with the intention of using her. This humble slave tried to free her daughter, but they took hold of me as well, beating and wounding me, (so that) **I got a bad hand**. A buyurıldı was therefore drawn up ... "

Ursinus, burada "*el-ân hasta olmağla*" ibaresini "*elden hasta olmağla*" şeklinde yanlış okumuş ve tercümesini de ona göre yapmıştır.

Bir diğeri; 8b/3 (s.91)'de yer almaktadır:

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"Musa arzuhâl eder Filurine sükkânından Geçku Hasan Beşe'nin zimmetinde bâ-temessük alacağı olub ve kasaba sükkânından ba'zı kimesneler zimmetinde bakâyâsı **kalmayub** alacağı olmağla arzuhâl bâlâsına keside-i buyurıldı ... "

Olması gereken transkripsiyon:

"Musa arzuhâl eder Filurine sükkânından Geçku Hasan Beşe'nin zimmetinde bâ-temessük alacağı olub ve kasaba sükkânından ba'zı kimesneler zimmetinde bakâyâsı **kalub** alacağı olmağla arzuhâl bâlâsına keşide-i buyurıldı ... "

Çeviri:

"Musa submitted a petition: Geçko Hasan Beşe, inhabitant of Filurine, owes him (money) on account of a written statement. **He wants (his money back) with nothing left outstanding from some individuals from among the inhabitants of the town.** A buyuruldı was therefore drawn up ..."

Ursinus, burada "ba'zı kimesneler zimmetinde bakâyası kalub alacağı olmağla" cümlesindeki "kalub" sözcüğünü "kalmayıb" olarak yanlış okuyunca, tercümesinde de hataya düşmüş ve "Musa'nın, herhangi bir alacağı olmadığı halde (haksız yere) kasaba ahalisinden bazı kimselerden alacak talebinde bulunduğunu" ifade etmiştir. Görüldüğü gibi tek bir kelimenin yanlış okunması ve belgenin anlamının düşünülmeden tercüme edilmesi sonucunda, ortaya anlamsız bir cümle çıkmıştır.

Bu konudaki bir başka örnek şöyledir [15a/9, s.129]:

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"Pirlepe kazâsına Kanatlar karyesinden Derviş Mehmed tarlaya gider iken **nârlız çiftesiyle** katl etmekle beyaz üzerine buyuruldı ... "

Olmaması gereken transkripsiyon:

"Pirlepe kazâsına Kanatlar karyesinden Derviş Mehmed tarlaya gider iken **bârgîr çiftesiyle** katl etmekle beyaz üzerine buyuruldı ... "

Çeviri:

"A buyuruldı was promulgated because when Derviş Mehmed from Kanatlar village belonging to the district of Pirlepe (... ) was going out into the fields he was murdered with **his (own) firing musket** ... "

Ursinus, belgedeki "bârgîr çiftesini" yanlış okumuş ve İngilizce tercümesini de "ateşli silah" olarak yapmıştır.

Bu konuyu son bir örnek [19a/7, s.146-147] vererek bitirelim:

Ursinus'un yaptığı transkripsiyon:

"Pirlepe Emine Hatun arzuhâl eder Pirlepe sükkânından Serdar Ali Ağa nâm gaddâr zevcimi **bi-lâ suç** haps edüb ve kırk gurusluk bârgîrlerimizi alub ve zevcim evlâd-ı fâtihândan iken **günce güne (sic)** eziyet edüb gadır etmeleriyle icrâsı bâbında bâlâsına buyuruldı ... "

Olmaması gereken transkripsiyon:

"Pirlepeli Emine Hatun arzuhâl eder Pirlepe sükkânından Serdar Ali Ağa nâm gaddâr zevcimi **bilâ-cürm** haps edüb ve kırk gurusluk bârgirlerimizi alub ve zevcim evlâd-ı fâtihândan iken **gûn-â-gûn** eziyet edüb gadr etmele-riyle icrâsı bâbında bâlâsına buyuruldu ... "

Çeviri:

"Emine Hatun from Pirlep submitted a petition: The tyrant Serdar Ali Ağa has thrown my husband into prison without (him having committed) a crime and taken our horses worth forty piastres. (In spite of) my husband being a member of the evlad-ı fatihan, **they tortured him for days on end**, causing him to suffer injustice. A buyuruldu was therefore drawn up on the face of (the arzuhal), detailing its execution. ... "

Belgede yanlış yazılmakla birlikte, Ursinus'un "*günden güne*" diye anladığı terimin, "*gûn-â-gûn*" olması gerektiği çok açıkken; çeviride "*türlü eziyetler*" şeklinde yer alması gereken bu ibare, "*günlerce yapılan eziyet*"e dönüşmüştür.

### Sonuç Yerine

Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkarılması gereken sonuç şudur:

Tarihçiliğin en önemli işlemlerinden birisi, bizi geçmişten haberdar eden belgelere tam anlamıyla hakim olmaktır. Bu hakimiyeti sağlayabilmek için tarihçinin birçok konuda yetkinleşmesi gerekir. Kuşkusuz bunların başında incelediği dönemin diline ya da dillerine, yazı çeşitlerine ilişkin bilgi sahibi olması gerekir. Bunun yanında bir belgeyi okumak, çoğu zaman yeterli olmaz. Onu anlamlandırmak ve oradan çıkarılacak verileri bir tarih bilgisine çevirmede kullanılabilir hale getirmek, yapılması gereken ikinci önemli işlemdir. Bunun için de belgenin üretildiği dönemin genel koşullarını, belgelerde kullanılan kavram ve terimleri anlamlandırmak önem taşır. Bu nedenle yayımlanmasını ilgiyle karşıladığımız bir eseri, tarihçilere kazandırılmak istenen belgenin adlandırılmasından ve içinde geçen terimlerin anlamlandırılmasından başlayarak, düşünülen okuma ve çeviri yanlışlarına kadar inceleyerek değerlendirmek istedik. Ama hemen belirtmeli ki yapılan iş, takdir edilmesi gereken bir iştir. Böyle bir belgeyi gün ışığına çıkarırken, az veya çok yanlışla düşülmesi kaçınılmazdır.

